فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی(دوره جدید)

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

تأثیر معماری بر شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی در جوامع ایران (مطالعه موردی: استان اصفهان)

دانیال قیصری فیروز[۱]، نسیم پورباقرانور[۲]، الهام نقوی[۳]، فرشاد بزرگی[۴]

چکیده

معماری به‌عنوان عنصری بنیادین در حفظ و شکل‌گیری هویت فرهنگی جوامع، به‌ویژه در ایران، نقش بسزایی دارد. استان اصفهان با میراث غنی تاریخی و آثار معماری فاخر، مصداق بارزی از تأثیر معماری بر هویت فرهنگی است. پژوهش حاضر، به بررسی دقیق چگونگی تأثیر معماری بر حفظ و شکل‌گیری هویت فرهنگی در این استان می‌پردازد. هدف اصلی این تحقیق، تحلیل و شناسایی عناصر معماری مؤثر در حفظ و شکل‌گیری هویت فرهنگی استان اصفهان است. علاوه بر این، پژوهش حاضر به بررسی فرصت‌ها و چالش‌های موجود در مسیر ارتقا و حفظ این هویت فرهنگی از دیگر اهداف این پژوهش است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و بر پایهٔ داده‌های میدانی و کتابخانه‌ای، به تحلیل تأثیر بناهای تاریخی، مساجد و فضاهای عمومی بر هویت فرهنگی شهر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. انتخاب نمونه‌های موردی باهدف تحلیل جامع‌تر تأثیرات معماری بر هویت فرهنگی صورت‌گرفته است. تحلیل داده‌ها نشان‌دهنده آن است عناصر معماری اصفهان، ازجمله تزیینات کاشی‌کاری، آجرکاری و طراحی فضاهای عمومی، در شکل‌گیری هویت فرهنگی غنی این شهر نقش اساسی داشته‌اند. بااین‌وجود، چالش‌هایی مانند نفوذ سبک‌های معماری جدید و تأثیرات جهانی‌شدن ممکن است منجر به بحران هویت شوند؛ بنابراین، حفاظت از این میراث غنی معماری برای نسل‌های آینده امری ضروری است.

واژگان کلیدی: عناصر معماری، حفظ فرهنگ، طراحی فضاهای عمومی، استان اصفهان، هویت فرهنگی، معماری

[۱]مدرس گروه معماری ، موسسه آموزش عالی مارلیک(نوشهر) (نویسنده مسئول) denial.gheisari63@yahoo.com
[۲]کارشناس ارشد معماری nasimanvar19@gmail.com
[۳]مدرس گروه معماری، مؤسسه آموزش عالی مارلیک (نوشهر) و دانشگاه آزاد اسلامی واحد (چالوس) elinaghavi@yahoo.com
[۴]ستادیار، گروه مدیریت، واحد فیروزکوه، دانشگاه آزاد اسلامی، فیروزکوه، ایران farshad_b1356@yahoo.com

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

مقدمه

معماری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی فرهنگ و هویت اجتماعی، نقش بسزایی در شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی جوامع ایفا می‌کند. در ایران، به‌ویژه در استان اصفهان که به‌عنوان یکی از مراکز فرهنگی و تاریخی کشور شناخته می‌شود، معماری اسلامی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود، تأثیر عمیقی بر زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم داشته است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فضاهای معماری نه‌تنها به‌عنوان مکان‌های زیبا بلکه به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ عمل می‌کنند. (حسینی، ۱۳۹۷). اصفهان در دوران صفویه به اوج شکوفایی خود رسید و بناهایی چون میدان نقش‌جهان و مسجد شیخ لطف‌الله، نمایانگر هنر و معماری اسلامی ایران هستند (موسوی، ۱۳۹۸). این بناها نه‌تنها جنبه‌های زیبایی‌شناختی دارند؛ بلکه به‌عنوان مکان‌هایی برای تجمعات اجتماعی و مذهبی، احساس تعلق به جامعه را تقویت می‌کنند (رستمی، ۱۳۹۹). علاوه بر این، عناصر معماری اصفهان شامل تزیینات کاشی‌کاری و گچ‌بری هستند که نمایانگر فرهنگ غنی اسلامی و ایرانی هستند. این عناصر نه‌تنها زیبایی‌های هنری را به نمایش می‌گذارند؛ بلکه به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ مردم اصفهان عمل می‌کنند (زارعی، ۱٤۰۰). بااین‌حال، چالش‌هایی نظیر جهانی‌شدن و ورود سبک‌های جدید معماری ممکن است تهدیدی برای هویت فرهنگی این منطقه باشد (احمدزاده، ۱٤۰۱). بنابراین بررسی و تحلیل تأثیر معماری بر هویت فرهنگی، به همراه تدابیر لازم جهت حفظ این هویت در مواجه با تغییرات اجتماعی از ضرورت ویژه‌ای برخوردار است. معماری نه‌تنها فضایی برای فعالیت و زندگی فراهم می‌کند، بلکه بازتابی از باورها، ارزش‌ها و تاریخ یک جامعه است. معماری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی فرهنگ و هویت اجتماعی، نقش بسزایی در شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی جوامع ایفا می‌کند. در ایران، به‌ویژه در استان اصفهان که به‌عنوان یکی از مراکز فرهنگی و تاریخی کشور شناخته می‌شود، معماری اسلامی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خود، تأثیر عمیقی بر زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم داشته است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فضاهای معماری نه‌تنها به‌عنوان مکان‌های زیبا بلکه به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ عمل می‌کنند (حسینی، ۱۳۹۷). این فضاها با طراحی خاص خود، بستری مناسب جهت برقراری تعاملات فرهنگی و اجتماعی را فراهم آورده و در شکل‌گیری هویت جمعی نقش مهمی ایفا می‌نماید. اصفهان در دوران صفویه به اوج شکوفایی خود رسید و بناهایی چون میدان نقش‌جهان و مسجد شیخ لطف‌الله، نمایانگر هنر و معماری اسلامی ایران هستند (موسوی، ۱۳۹۸). این بناها نه‌تنها جنبه‌های زیبایی‌شناختی دارند؛ بلکه به‌عنوان مکان‌هایی برای تجمعات اجتماعی و مذهبی، احساس تعلق به جامعه را تقویت می‌کنند (رستمی، ۱۳۹۹). میدان نقش‌جهان به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین میادین شهری جهان، نمادی است از تعاملات اجتماعی و فرهنگی که در آن اقشار مختلف مردم گرد هم آمده و به انجام فعالیت‌های اجتماعی خود بپردازند. علاوه بر این، عناصر معماری اصفهان شامل تزیینات کاشی‌کاری و گچ‌بری هستند که نمایانگر فرهنگ غنی اسلامی و ایرانی هستند. این عناصر نه‌تنها زیبایی‌های هنری را به نمایش می‌گذارند؛ بلکه به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ مردم اصفهان عمل می‌کنند (زارعی، ۱٤۰۰). استفاده از الگوهای هندسی و رنگ در کاشی‌کاری‌ها بیانگر ژرف‌اندیشی معماران ایرانی در ایجاد فضایی زیبا و معنوی هم برای تجمعات عمومی و هم برای عبادت است.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

بااین‌حال، چالش‌هایی نظیر جهانی‌شدن و ورود سبک‌های جدید معماری ممکن است تهدیدی برای هویت فرهنگی این منطقه باشد (احمدزاده، ۱۴۰۱). بسیاری از معماران معاصر، با گرایش به الگوهای غربی، در پی نوآوری هستند که گاه موجب فراموشی ارزش‌های فرهنگی اصیل می شود. این امر، ضرورت بازنگری در رویکردهای طراحی معمارانه را آشکار می‌سازد تا ضمن حفظ ارزش‌های فرهنگی، امکان نوآوری را فراهم آورد. این پژوهش باهدف تحلیل دقیق‌تر تأثیر معماری بر هویت فرهنگی و چگونگی حفظ از این هویت در مواجه با تغییرات اجتماعی پرداخته و سعی دارد تا راهکارهایی کاربردی برای تقویت پیوند بین معماری و هویت فرهنگی مردم اصفهان ارائه نماید. با عنایت به اهمیت موضوع، این پژوهش می‌تواند کمک به درک بهتر از رابطه دوسویه بین معماری و هویت فرهنگی و راهکارهای کاربردی برای حفظ ارزش‌های فرهنگی در برابر چالش‌های معاصر ارائه دهد.

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش در زمینه تأثیر معماری بر هویت فرهنگی، شامل بررسی و تحلیل آثار و تحقیقات انجام شده در این حوزه است. مطالعات متعددی در سال‌های اخیر دررابطه‌با ارتباط میان معماری و هویت فرهنگی در ایران، به‌ویژه در استان‌های تاریخی همچون اصفهان، پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها به بررسی چگونگی تأثیر عناصر معماری بر شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی پرداخته‌اند. یکی از مقالات مهم در این زمینه، به بررسی تأثیر تکنولوژی بر هویت فرهنگی در معماری پرداخته است. این مقاله نشان می‌دهد که چگونه ورود تکنولوژی به زندگی بشر می‌تواند سنت‌ها و فرهنگ‌ها را تحت‌تأثیر قرار دهد و چالش‌هایی را برای هویت فرهنگی ایجاد کند. (محسن وفامهر، سعیده مجیدی،۲۰۰۷) همچنین، پژوهش‌هایی نیز به تحلیل تأثیرات اقتصادی بر الگوهای معماری و شهرسازی در دوره‌های مختلف تاریخی، از جمله دوره قاجار، اشاره کرده‌اند که نشان‌دهنده ارتباط متقابل بین شرایط اقتصادی و تحولات معماری است. (الهام زمانی،سید بهشید حسینی،حسین ذبیحی،۲۰۲۱). تحقیقات دیگری نیز به بررسی نقش آرامگاه‌ها و بناهای مذهبی به‌عنوان نمادهای هویت فرهنگی پرداخته‌اند. این آثار معماری نه‌تنها نمایانگر زیبایی‌های هنری هستند؛ بلکه به‌عنوان مکان‌هایی برای تجلی آداب‌ورسوم مذهبی عمل می‌کنند. (محمود اسکندری نسب، علی‌اصغر،۲۰۲۱). علاوه بر این، برخی از پژوهش‌ها به تحلیل نوستالژی در فضای معماری پرداخته‌اند و تأکید دارند که ارتباط با گذشته می‌تواند احساس تعلق و هویت را تقویت کند (حوریه ابنا، سید محمدتقی آیت‌اللهی، محمد ایران‌منش،۲۰۲۱). پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهند که فضاهای معماری چگونه می‌توانند موجب یادآوری خاطرات فردی و جمعی باشد و بر احساسات عاطفی افراد تأثیرگذار باشند. به‌طورکلی، این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که باوجود چالش‌های ناشی از جهانی‌شدن و تحولات معاصر، معماری سنتی ایران همچنان منبع ارزشمندی برای حفظ هویت فرهنگی محسوب می‌شوند؛ بنابراین، بررسی دقیق‌تر عناصر معماری در اصفهان و تأثیر آنها بر هویت فرهنگی مردم این استان، برای ارائه راهکارهای مناسب برای حفظ این میراث، ضروری است

سؤال تحقیق در این پژوهش به بررسی تأثیر معماری بر شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی در جوامع ایران، به‌ویژه در استان اصفهان، می‌پردازد. سؤالات اصلی پژوهش عبارت‌اند از:

معماری اصفهان چگونه به شکل‌گیری هویت فرهنگی مردم این منطقه کمک کرده است؟

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره ۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

کدام عناصر معماری در اصفهان به‌عنوان نمادهای هویت فرهنگی شناخته می‌شوند؟
چالش‌های موجود در راستای حفظ هویت فرهنگی اصفهان در برابر تغییرات اجتماعی و جهانی چیست؟
چگونه می‌توان از معماری سنتی اصفهان به‌عنوان منبعی برای حفظ و تقویت هویت فرهنگی معاصر بهره برد؟
این سؤالات به دنبال شناسایی و تحلیل ارتباط بین معماری و هویت فرهنگی در اصفهان هستند و هدف آن‌ها بررسی چگونگی تأثیرات مثبت و منفی این رابطه در شرایط کنونی است

روش پژوهش

این پژوهش به‌منظور بررسی تأثیر معماری بر شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی در استان اصفهان از یک روش توصیفی - تحلیلی استفاده می‌کند. این روش به پژوهشگر این امکان را می‌دهد که با جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، به درک عمیق‌تری از موضوع دست یابد. مراحل اصلی این روش به شرح زیر است:

جمع‌آوری داده‌ها:

کتابخانه‌ای: اطلاعات و داده‌های اولیه از منابع کتابخانه‌ای شامل کتاب‌ها، مقالات علمی، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌های تاریخی

جمع‌آوری می‌شود. این منابع به بررسی تاریخچه معماری اصفهان، عناصر فرهنگی و اجتماعی آن و تأثیرات مختلف بر هویت فرهنگی کمک می‌کنند.

میدانی: باهدف مشاهده مستقیم بناهای تاریخی و فضاهای عمومی اصفهان، بازدیدهای میدانی انجام می‌شود. این بازدیدها شامل بررسی جزئیات معماری، تزیینات، و نحوه استفاده مردم از فضاهای عمومی است.

تحلیل داده‌ها:

پس از جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل کیفی آن‌ها با استفاده از روش‌های تحلیلی انجام می‌شود. این تحلیل شامل شناسایی الگوها، مضامین و روابط بین عناصر معماری و هویت فرهنگی است.

همچنین، مقایسه بین بناهای مختلف از نظر تأثیر آن‌ها بر هویت فرهنگی و اجتماعی مردم اصفهان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته:

برای دریافت نظرات کارشناسان، معماران و جامعه‌شناسان در زمینه تأثیر معماری بر هویت فرهنگی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته انجام می‌شود. این مصاحبه‌ها به جمع‌آوری دیدگاه‌های عمیق‌تر و تجربیات شخصی افراد کمک می‌کند.

تحلیل نتایج:

در نهایت، اطلاعات جمع‌آوری شده مورد تحلیل قرار گرفته و نتایج به‌دست‌آمده باتوجه‌به سؤالات تحقیق تفسیر می‌شوند. این تحلیل به شناسایی چالش‌ها و فرصت‌های موجود در راستای حفظ هویت فرهنگی اصفهان کمک خواهد کرد.

این روش پژوهش به دنبال ارائه یک تصویر جامع از تأثیر معماری بر هویت فرهنگی در استان اصفهان است و سعی دارد تا راهکارهایی برای حفظ این هویت در برابر چالش‌های معاصر ارائه دهد.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

هدف پژوهش

مقدمه: پژوهش حاضر باهدف بررسی تأثیر معماری بر شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی در استان اصفهان است. باتوجه‌به اهمیت والای اصفهان به‌عنوان یکی از مراکز فرهنگی و تاریخی ایران این پژوهش در صدد است تا با بررسی نظام‌مند، به درک عمیق‌تری از ارتباط متقابل معماری و هویت معماری دست یابد.

اهداف اصلی پژوهش:

شناسایی عناصر بنیادین معماری: پژوهش حاضر در نظر دارد عناصر بنیادی معماری اصفهان که به شکل‌گیری و حفظ هویت فرهنگی مردم این منطقه کمک می‌کند. این عناصر شامل سبک‌های معماری، تزیینات، فضاهای عمومی هستند که نمایانگر تاریخ و فرهنگ اصفهان است، شناسایی و تحلیل نماید.

تحلیل تأثیرات اجتماعی و فرهنگی: پژوهش حاضر به دنبال بررسی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی معماری بر زندگی روزمره مردم اصفهان است. چگونگی ارتباط بین فضاهای معماری و تعاملات اجتماعی، میزان احساس تعلق به مکان و نقش معماری در حفظ سنت‌ها و آداب فرهنگی مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

بررسی موانع و چالش‌ها: یکی دیگر از اهداف پژوهش، شناسایی موانع و چالش‌های موجود در مسیر حفظ هویت فرهنگی اصفهان در برابر تغییرات جهانی و اجتماعی است. تأثیرات ورود سبک‌های جدید معماری، جهانی‌شدن و تغییرات اقتصادی بر هویت فرهنگی، از جمله مواردی است که در این قسمت مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

ارائه راهکارها: در نهایت، این پژوهش باهدف ارائه راهکارهایی مؤثر از طریق معماری برای تقویت و حفظ هویت فرهنگی است. این راهکارها شامل پیشنهاداتی با درنظرگرفتن ارزش‌های فرهنگی و تاریخی اصفهان برای طراحی معمارانه باشند.

نتیجه‌گیری: به‌طورکلی هدف از این پژوهش ارتقای درک و دانش ما از رابطه بین هویت فرهنگی در استان اصفهان و معماری و ارائه راهکارهایی مؤثر برای تقویت و حفظ این هویت در برابر موانع و چالش‌های معاصر است. پژوهش حاضر تلاش دارد تا به‌عنوان منبعی ارزشمند در زمینه مطالعات فرهنگی و معماری، در اختیار علاقه‌مندان و پژوهشگران قرار گیرد.

عناصر هویت‌بخش در معماری اصفهان

معماری اصفهان، دارای عناصر هویت‌بخش متعددی به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های معماری اسلامی در ایران است که افزون بر تجلی زیبایی‌های هنری نمایانگر تاریخ غنی و فرهنگ این استان نیز بشمار می‌رود. در ادامه، به بررسی برخی از این عناصر هویت‌بخش پرداخته می‌شود:

تزیینات و آرایه‌های معماری:

تزیینات کاشی‌کاری، گچ‌بری و آجرکاری از جمله عناصر بارز معماری اصفهان هستند. مناره‌ها و بناهای مذهبی مانند مسجد شیخ لطف‌الله با استفاده از این تزیینات، جلوه‌ای بی‌نظیر را به فضاهای عمومی و مذهبی بخشیده‌اند (اسماعیل نصری، حسام اصلانی،۲۰۲۰). این تزئینات علاوه بر جنبه های زیبایی شناسانه، به عنوان نماد هایی از هویت دینی و فرهنگی مردم عمل میکنند.

این تزیینات نه‌تنها جنبه زیبایی‌شناسانه دارند، بلکه به‌عنوان نمادهایی از هویت فرهنگی و دینی مردم عمل می‌کنند.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

مسجد شیخ لطف‌الله شکل ۱ :

فضاهای عمومی:

طراحی میدان نقش‌جهان به‌عنوان بزرگ‌ترین میدان شهری در جهان، نمونه‌ای از توجه به فضاهای عمومی در معماری اصفهان است. این میدان نه‌تنها محلی برای تجمعات اجتماعی است، بلکه به‌عنوان نمادی از هویت جمعی و فرهنگی مردم اصفهان شناخته می‌شود. (کورش مؤمنی، کورش عطاریان، زهره مسعودی، محمد دیده‌بان،۲۰۱۸)

شکل ۲ : میدان نقش جهان

توجه به اقلیم:

معماری سنتی اصفهان باتوجه‌به شرایط اقلیمی خاص این منطقه طراحی شده است. استفاده از سایبان‌ها، پنجره‌های بزرگ و طراحی مناسب برای تهویه طبیعی، نشان‌دهنده تطابق معماری با نیازهای اقلیمی است. (راضیه فنایی، هوشمند عطایی،۲۰۱۵) این عناصر اقلیمی به حفظ آسایش ساکنان کمک کرده و به هویت بومی آن‌ها افزوده‌اند.(تقی طاوسی،هوشمندعطایی،آزیتافتح نژادکاظمی،۲۰۰۸)

ساختار مساجد:

مساجد اصفهان به‌عنوان مراکز دینی و اجتماعی، دارای ساختارهای خاصی هستند که نمایانگر تعهد فرهنگی و مذهبی مردم است. مسجد حکیم و مسجد جامع اصفهان با طراحی‌های منحصربه‌فرد خود، علاوه بر کارکرد مذهبی، نقش مهمی در شکل‌گیری هویت اجتماعی ایفا می‌کنند. (لیلا کاظمی، شبنم اکبری نامدار، حسن ستاری ساربانقلی، میر سعید موسوی،۲۰۲۰)

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

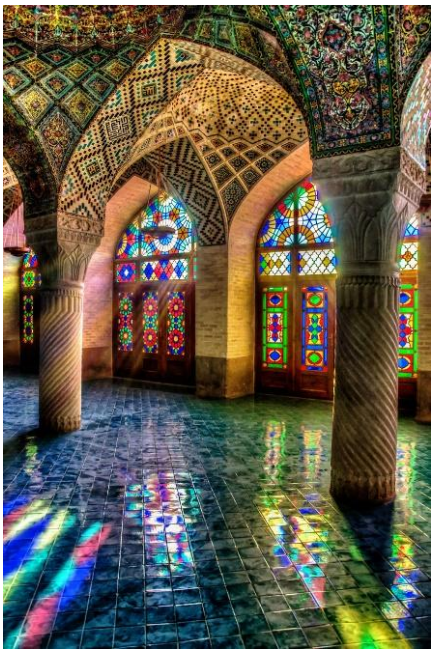
شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

شکل ۳: مسجد جامع اصفهان

استفاده از نور:

نورپردازی در معماری اصفهان نیز یکی دیگر از عناصر هویت‌بخش است. استفاده هوشمندانه از نور طبیعی در طراحی فضاها، احساس آرامش و معنویت را در بناهای مذهبی ایجاد می‌کند. (مینا سلیمی، محمد شریف‌زاده، اسماعیل نبی اردلان،۲۰۲۰)

شکل ٤: مسجد نصیرالملک

تاریخچه غنی:

تاریخچه طولانی و غنی معماری اصفهان که شامل دوره‌های مختلف تاریخی از جمله سلجوقی، صفوی و قاجار است، خود یک عنصر هویت‌بخش محسوب می‌شود. این تاریخچه نه‌تنها بر روی بناهای موجود تأثیر گذاشته؛ بلکه بر روی فرهنگ معاصر مردم نیز اثرگذار بوده است. (محبوبه صداقت‌زادگان، سادات هاشمی‌نسب، هوشمند عطایی،۲۰۱۵)

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

شکل ۵: کاخ چهلستون اصفهان

در نهایت، عناصر هویت‌بخش در معماری اصفهان نه‌تنها جلوه‌گر زیبایی‌های بصری هستند، بلکه نمایانگر فرهنگ، تاریخ و ارزش‌های اجتماعی ساکنان اصفهان نیز بشمار می‌رود. این عناصر، در تعامل با یکدیگر یک هویت فرهنگی مستحکم را برای این استان رقم زده‌اند که همچنان در زندگی روزمره مردم این استان جاری و تأثیرگذار است.

تاریخچه معماری در اصفهان

معماری اصفهان به‌مثابه یکی از تأثیرگذارترین و غنی‌ترین نمونه‌های معماری اسلامی در ایران، به دوره‌های مختلف تاریخی برمی‌گردد که از پیشینه‌ای طولانی و متنوع برخوردار است. این استان، به‌خصوص در دوران صفویه، زعامت شاه‌عباس اول، به اوج شکوفایی خود رسید و جایگاه پایتخت فرهنگی و سیاسی ایران را برخوردار شد.

دوره پیش از اسلام

تاریخ معماری در اصفهان، به اعصار قبل از ظهور اسلام برمی‌گردد. در این دوران، ابنیه مذهبی و عمومی با بهره‌گیری از مصالح بومی همچون سنگ و آجر احداث می‌گردید. آثار باستانی نظیر معبد آناهیتا و پل‌های قدیمی گواهی بر استقرار تمدنی پیشرفته در این منطقه است.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

شکل ٦: پل خواجو اصفهان

دوره اسلامی و سلجوقی

با ورود اسلام به ایران، معماری اصفهان دچار تغییرات عمده‌ای شد. در دوره سلجوقیان (قرن یازدهم تا دوازدهم میلادی)، بناهای مذهبی همچون مساجد و مناره‌ها با تزیینات زیبا و پیچیده‌ای ساخته شدند. مناره‌های عظیم و کاشی‌کاری‌های رنگارنگ از ویژگی‌های بارز این دوره هستند که نشان‌دهنده خلاقیت هنرمندان آن زمان است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مناره‌ها در این دوره نه‌تنها جنبه کاربردی داشتند؛ بلکه به‌عنوان عناصر تزیینی نیز اهمیت ویژه‌ای پیدا کردند. (اسماعیل نصری، حسام اصلانی،۲۰۲۰)

دوره صفویه

اوج شکوفایی معماری اصفهان به دوران صفویه بازمی‌گردد. شاه‌عباس اول با برنامه‌ریزی‌های دقیق، اصفهان را به‌عنوان پایتخت انتخاب کرد و پروژه‌های عظیم عمرانی را آغاز نمود. بناهایی چون میدان نقش‌جهان، مسجد شیخ لطف‌الله، و مسجد جامع اصفهان از جمله آثار برجسته این دوره هستند. طراحی میدان نقش‌جهان به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین میدان‌های شهری جهان، نمایانگر توجه به فضاهای عمومی و تعامل اجتماعی است. (حمید حاجیان‌پور، رقیه جوادی،۲۰۱٦) در این دوران، هنرهای تزئینی نیز به اوج خود رسیدند. تزئینات کاشی‌کاری، گچ‌بری و آجرکاری در بناهای مختلف به کار گرفته شدند و زیبایی خاصی را به فضاها بخشیدند۱. همچنین، ساختارهای هندسی پیچیده‌ای که در گره‌چینی‌ها مشاهده می‌شود، نشان‌دهنده توجه معماران به اصول ریاضی و هندسی بوده است.(صاحب محمدیان منصور،سینافرامرزی،۲۰۱۲)

دوره قاجار و پهلوی

پس از دورهٔ صفویه، معماری اصفهان در دوره قاجار نیز دگرگونی‌های قابل‌توجهی صورت گرفت. اگر چه از سبک‌های گذشته برخی از بناها الهام‌گرفته است، اما تأثیرات و نفوذ غربی نیز در طراحی‌ها قابل‌مشاهده است. در دوران پهلوی، با تغییرات اجتماعی و ورود تکنولوژی‌های جدید، سبک‌های مدرن در عرصه معماری اصفهان به ظهور رسیدند. این تحولات، گاهی موجب فراموشی ارزش‌های سنتی معماری شدند. به‌طورکلی، تاریخچه معماری اصفهان نمایانگر تحولی مستمر است که تحت‌تأثیر عوامل مختلف فرهنگی، تاریخی و اجتماعی شکل‌گرفته است. این شهر همچنان به‌عنوان یک کانون فرهنگی و هنری شناخته می‌شود که آثارش نه‌تنها نمایانگر زیبایی‌های هنری، بلکه بیانگر هویت فرهنگی غنی ایران است.

تأثیرات اجتماعی و فرهنگی معماری در اصفهان

معماری، به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین هویت و فرهنگ یک جامعه، تأثیرات عمیق فرهنگی و اجتماعی را در زندگی مردم ایفا می‌کند. در اصفهان باوجود بناهای تاریخی برجسته و باتوجه‌به تاریخ پربار، این تأثیرات، به‌وضوح نمایان است. در ادامه، برخی از این تأثیرات فرهنگی و اجتماعی مورد بررسی و پرداخته می‌شود:

فضاهای جمعی و تعامل اجتماعی:

میدان نقش‌جهان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین فضاهای جمعی اصفهان، نقش کلیدی در ایجاد تعاملات اجتماعی داشته است. این میدان با طراحی خاص خود، محلی برای تجمع مردم و برگزاری مراسم‌های مختلف است. پژوهش‌ها

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

نشان می‌دهند که فضاهای جمعی مانند میدان نقش‌جهان، به‌عنوان نمادهایی از هویت اجتماعی عمل کرده و موجب تقویت روابط اجتماعی میان مردم شده‌اند. (بابک برخوردار، لیلا زارع، سید مصطفی مختاباد امرئی،۲۰۲۱)

نقش مساجد در زندگی اجتماعی:

مساجد در اصفهان نه‌تنها مکان‌های عبادی بلکه مراکز اجتماعی نیز هستند. مساجد چهارایوانی با طراحی خاص خود، فضایی مناسب برای برگزاری فعالیت‌های اجتماعی و آموزشی فراهم می‌کنند. این فضاها به‌عنوان مکان‌هایی برای تبادل نظر و گفتگو میان مردم عمل کرده و احساس تعلق به جامعه را تقویت می‌کنند. (مهسا میرسلامی، علی عمرانی پور، شوکا خوشبخت بهرمانی،۲۰۲۰)- (سید مجید هاشمی، رسول رضائی،۲۰۱۹).

تأثیر بر هویت فرهنگی:

معماری اصفهان با استفاده از عناصر خاصی نظیر کاشی‌کاری، گچ‌بری و طراحی فضاهای عمومی، هویت فرهنگی غنی را نمایان می‌سازد. این عناصر نه‌تنها زیبایی‌های هنری را به نمایش می‌گذارند؛ بلکه به‌عنوان نمادهایی از تاریخ و فرهنگ مردم اصفهان عمل می‌کنند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که حفظ این هویت فرهنگی از طریق معماری می‌تواند به تقویت احساس تعلق و هویت جمعی کمک کند. (بابک برخوردار، لیلا زارع، سید مصطفی امرائی،۲۰۲۱)- (مینا سلیمی، محمدرضا شریف‌زاده، اسماعیل بنی‌اردلان،۲۰۲۰)

تأثیرات سیاسی و اجتماعی:

در دوران صفویه، معماری به‌عنوان ابزاری برای ایجاد یکپارچگی دینی و فرهنگی مورداستفاده قرار گرفت. اقدامات سیاسی و فرهنگی آن زمان تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت اجتماعی فضاهای جمعی داشت. بناهایی که در این دوره ساخته شدند، نه‌تنها نمایانگر قدرت حکومت بودند؛ بلکه موجب ایجاد حس تعلق و همبستگی در میان مردم شدند. (بابک برخوردار، لیلا زارع، سید مصطفی امرائی،۲۰۲۱)

تأثیر بر رفتارهای اجتماعی:

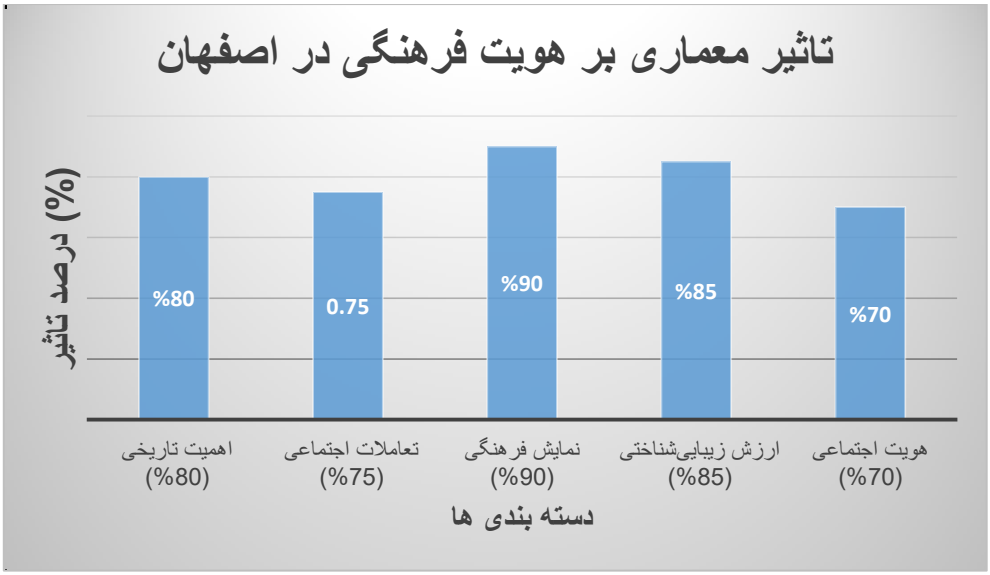
طراحی فضاهای عمومی و خصوصی در معماری اصفهان تأثیر مستقیمی بر رفتارهای اجتماعی مردم دارد. چیدمان فضایی مساجد و فضاهای عمومی می‌تواند موجب تسهیل تعاملات اجتماعی یا بالعکس، ایجاد جدایی میان افراد شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که روابط فضایی موجود در مساجد چهارایوانی می‌تواند زمینه‌ساز روابط اجتماعی پویا باشد. (مهسا میر سلامی، علی عمرانی پور، شوکا خوشبخت بهرمانی،۲۰۲۰).

در آخر، تأثیرات فرهنگی و اجتماعی معماری در اصفهان نمایانگر ارتباط غیرقابل‌انکار بین زندگی روزمره مردم و فضاهای معماری است. این ارتباط نه‌تنها در شکل‌گیری هویت فرهنگی تأثیر دارد، بلکه موجب تقویت احساس تعلق به جامعه و روابط اجتماعی نیز می‌شود. ارتباط بین انسان‌ها و فضاهای اطرافشان، در نهایت به تقویت مشارکت فعال و روحیه همبستگی اجتماعی شده و موجب می‌شود که هر فرد در جامعه احساس تعلق و هویت داشته باشد.

نمودار

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

نمودار ارائه شده، میزان تأثیرگذاری عناصر مختلف معماری بر هویت فرهنگی را نشان می‌دهد. این نمودار شامل پنج عامل اصلی را که در شکل‌گیری هویت فرهنگی اصفهان تأثیر نقش دارند، با درصد تأثیرگذاری آنها، ارائه می‌دهد:

اهمیت تاریخی (۸۰٪):

ابنیه تاریخی اصفهان، از جمله مساجد جامع و میدان نقش‌جهان، به‌عنوان نمادهای تاریخی و فرهنگی، تأثیر قابل‌توجهی در تداوم حفظ هویت فرهنگی منطقه دارد. این بناها، به‌خوبی هویت تاریخی شهر را بازتاب می‌دهند و گنجینه‌ای از فرهنگ و تاریخ هستند

تعاملات اجتماعی (۷۵٪):

فضاهای عمومی، مانند مساجد و میادین، بستری مناسب برای تقویت احساس تعلق و تعاملات اجتماعی فراهم می‌کنند. این فضاها به‌عنوان مکان‌هایی برای جمع‌آوری گفتگو و تبادل فرهنگی هستند و در شکل‌گیری هویت اجتماعی مردم نقش مهمی دارد.

نمایش فرهنگی (۹۰٪):

معماری اصفهان، با بهره‌گیری از عناصر تزیینی مانند گچ‌بری و کاشی‌کاری، فرهنگ غنی اسلامی - ایرانی را به تصویر می‌کشد. این عناصر تزیینی نمادهای فرهنگی و هنری هستند که هویت فرهنگی شهر را نشان می‌دهد.

ارزش زیبایی‌شناختی (۸۵٪):

طراحی زیبایی‌شناسانه و هنری ابنیه اصفهان، علاوه بر جذابیت بصری که ایجاد کرده؛ بلکه بر تقویت هویت فرهنگی شهر نیز مؤثر بوده است. این زیبایی‌شناسی، نشان‌دهنده هنر ایرانیان در طول تاریخ است و به غنای فرهنگی این شهر می‌افزاید.

هویت اجتماعی (۷۰٪):

معماری اصفهان، نقش مهمی در ایجاد هویت جمعی و تقویت حس تعلق به جامعه ایفا می‌کند. هماهنگی عناصر معماری، حس وحدت اجتماعی را تقویت کرده و به شکل‌گیری هویت جمعی و منسجم یاری می‌دهد.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره ۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

بر اساس این نمودار، بیشترین تأثیرگذاری مربوط به "نمایش فرهنگی" است که نشان‌دهنده اهمیت بالای معماری در انتقال فرهنگ غنی استان اصفهان است. همچنین "تعاملات اجتماعی" و "هویت اجتماعی" نیز نقش مهمی در تقویت هویت جمعی دارند.

تحلیل جامع مقاله:

پژوهش حاضر، با استفاده از روش‌های توصیفی - تحلیلی به بررسی تأثیر معماری بر هویت فرهنگی در استان اصفهان، با تمرکز بر بناهای تاریخی و فضاهای عمومی، می‌پردازد. این تحقیق با استناد به مقالات علمی معتبر، تلاش دارد تا ارتباط عمیق بین معماری و هویت فرهنگی را بررسی کند. در نهایت، به نقش گردشگری - اقتصادی میراث غنی معماری اصفهان و ضرورت حفاظت از آن برای نسل‌های آینده اشاره می‌شود.

معماری به‌عنوان عنصر هویت‌بخش:

معماری اصفهان، به‌خصوص در دوران صفویه، نقش بنیادین در شکل‌گیری هویت فرهنگی این منطقه شناخته می شود. بناهایی شاخص مانند مسجد شیخ لطف‌الله و میدان نقش‌جهان علاوه بر ارزش زیبایی‌شناسی، نمادهای بارزی از فرهنگ و تاریخ مردم اصفهان هستند. این فضاها به‌عنوان مراکز تجمع اجتماعی و مذهبی حس تعلق به جامعه را تقویت می‌کنند.

عناصر هویت‌بخش در معماری:

عناصر معماری اصفهان ازجمله تزیینات گچ‌بری، کاشی‌کاری و طراحی فضاهای عمومی هستند که بیانگر فرهنگی غنی اسلامی - ایرانی هستند. این عناصر نه‌تنها جنبه زیبایی‌شناسی دارند؛ بلکه به‌عنوان نمادهایی از فرهنگ و تاریخ عمل کرده و نقش مهمی در تقویت هویت جمعی دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که حفظ این هویت فرهنگی از طریق معماری، در تقویت حس تعلق و هویت جمعی مؤثر است.

چالش‌های موجود:

باوجود تأثیرات مثبت معماری بر هویت فرهنگی اصفهان، چالش‌هایی نیز وجود دارد. نفوذ سبک‌های جدید معماری و تأثیرات جهانی‌شدن، تهدیدی برای هویت فرهنگی منطقه محسوب می‌شود. گرایش برخی معماران معاصر به الگوهای غربی، سعی در نوآوری دارند که گاه منجر به غفلت از ارزش‌های فرهنگی گذشته می‌شود.

نقش فضاهای جمعی:

فضاهای جمعی مانند میدان نقش‌جهان، به‌عنوان نمادهای از تعاملات اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کند که موجب تقویت هویت جمعی می‌شوند. این پژوهش همچنین، به بررسی تأثیرگذاری حکومت صفوی در شکل‌دهی معنای فضا و ایجاد هویت اجتماعی در فضاهای جمعی می‌پردازد و نشان می‌دهد که اقدامات فرهنگی و سیاست‌ها در جهت ایجاد وحدت دینی و فرهنگی بیشترین تأثیر را در هویت‌بخشی به فضاهای جمعی داشته است.

نتایج اقتصادی - گردشگری:

بناهای تاریخی مانند مسجد جامع عباسی، علاوه بر اهمیت فرهنگی از لحاظ اقتصادی نیز مهم هستند. این بناها به‌عنوان جاذبه‌های گردشگری، نقش بنیادی در جذب گردشگران ایفا کرده و ارزش اقتصادی برای جامعه محلی ایجاد می‌کنند.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

نتیجه‌گیری از این تحلیل:

در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که معماری اصفهان، تأثیری عمیق بر حفظ و شکل‌گیری هویت فرهنگی و زندگی روزمره مردم این شهر داشته است این ارتباط، نه‌تنها به شکل‌گیری هویت فرهنگی کمک می‌کند، بلکه موجب تقویت اجتماعی و حس تعلق به جامعه نیز می‌شود؛ بنابراین، حفاظت و نگهداری از میراث معماری اصفهان برای نسل‌های آینده ضروری است تا این ارزش‌های فرهنگی همچنان زنده بمانند. این تحلیل نشان می‌دهد که معماری، نه‌تنها یک هنر است؛ بلکه یک ابزار فرهنگی اجتماعی است که باید موردتوجه قرار گیرد تا بتواند نقش خود را در حفظ هویت فرهنگی به نحو احسن ایفا کند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد که معماری اصفهان به‌عنوان یک عنصر بنیادین در حفظ و شکل‌گیری هویت فرهنگی این شهر، تأثیر عمیق و گسترده‌ای بر زندگی اجتماعی و فرهنگی جامعه دارد. ابنیه تاریخی اصفهان، از جمله مساجد و فضاهای عمومی، نه‌تنها به‌عنوان نمادهای زیبایی‌شناختی محسوب می‌شوند، بلکه در تقویت تعاملات اجتماعی و احساس تعلق به جامعه مؤثر هستند. همچنین، طراحی فضاهای عمومی مانند پل‌های تاریخی و میدان نقش‌جهان، بستری مناسب برای برقراری روابط اجتماعی و فرهنگی میان مردم فراهم کرده و موجب تقویت هویت جمعی می‌شوند.

بااین‌وجود چالش‌های ناشی از جهانی‌شدن و تحولات معاصر، می‌تواند تهدیدی برای این هویت فرهنگی باشد؛ بنابراین، حفاظت و نگهداری این میراث معماری ارزشمند و زیبا برای بهره‌مندی نسل‌های آینده ضروری است. در نهایت، پژوهش حاضر بر اهمیت توجه به عناصر سنتی معماری در طراحی‌های معاصر تأکید دارد تا از این طریق بتواند هویت فرهنگی اصفهان را در برابر تغییرات جهانی محفوظ نگه داشت.

منابع

احمدزاده، س. (۱۴۰۱). "چالش‌های هویت فرهنگی در عصر جهانی‌شدن: نگاهی به معماری معاصر ایران.

اسماعیل نصری، حسام اصلانی، (۲۰۲۰)،برسی عناصر تزیینی و معماری مناره های دوره سلجوقی شهر اصفهان.

بابک برخوردار، لیلا زارع، سید مصطفی مختابادامرئی، (۲۰۲۱)بازخوانی نقش هویت اجتماعی در ساخت فضای جمعی (نمونه موردمطالعه: میدان نقش‌جهان اصفهان به‌مثابهٔ فضای جمعی عصر صفوی).

تقی طاووسی، هوشمند عطایی، آزیتا فتح نژاد کاظمی، (۲۰۰۸)، اقلیم و معماری مدارس نوساز شهر اصفهان.

حسینی، م. (۱۳۹۷). "تأثیر معماری بر هویت فرهنگی: مطالعه‌ای بر بناهای تاریخی اصفهان.

حوریه ابنا، سید محمدتقی آیت‌اللهی، محمد ایران‌منش، (۲۰۲۱)،معماری و نوستالژیاه پویشی بریادآوری مفاهیم عاطفی معطوف به گذشته در فضای معماری(مطالعه موردی: خانه سنتی شکوهی در شهر یزد).

راضیه فنایی، هوشمند عطایی، (۲۰۱۵)،تاثیر روند عناصر اقلیمی در معماری وطراحی سکونتگاه های شهری مطالعه موردی: شهر اصفهان.

رستمی، ع. (۱۳۹۹). "نقش مساجد در تقویت هویت اجتماعی: نمونه‌ای از اصفهان.

زارعی، ف. (۱۴۰۰). "عناصر تزیینی در معماری اصفهان: بررسی تأثیرات فرهنگی.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

سید مجید هاشمی، رسول رضائی، (۲۰۱۹)،مداخله خلاقانه مبتنی برگسترش فضایی و اجتماع پذیری درالگوهای پایدار معماری (نمونه موردی: حرم حضرت عبدالعظیم(ع).

کورش مؤمنی، کورش عطاریان، زهره مسعودی، محمد دیده‌بان، (۲۰۱۸)،مقایسه طرح معماری مساجد صفویه اصفهان و مساجد دوره ایلخانی.

لیلا کاظمی، شبنم اکبری نامدار، حسن ستاری ساربان قلی، میر سعید موسوی، (۲۰۲۰)،بازشناسی مفهوم کهناالگوی خویشتن درعناصر شاخص اسلامی دورههای صفوی-عثمانی(نمونه موردی: مساجد حکیم اصفهان و سلطاناحمد استانبول).

محبوبه صداقت‌زادگان، سادات هاشمی‌نسب، هوشمند عطایی، (۲۰۱۵)،ارزیابی تطابق اقلیم و معماری بازارهای قدیم و جدید بافت تاریخی شهر اصفهان با استفتده از مدل ماهانی.

محسن وفامهر، سعیده مجیدی، (۲۰۰۷)،دام تکنولوژی و هویت فرهنگی در معماری.

محمود اسکندری نسب، علی‌اصغر، (۲۰۲۱)،تحلیل معماری و تزیینات آرامگاه پیرحاجات شهرستان طبس.

موسوی، س. (۱۳۹۸). "معماری اسلامی در ایران: بررسی آثار دوره صفویه.

مهسا میر سلامی، علی عمرانی پور، شوکا خوشبخت بهرمانی، (۲۰۲۰)،مطالعه روابط فضایی-اجتماعی در الگوی مساجد چهار ایوانی ایران(مطالعه موردی: مساجدجامع اصفهان،اردستان،قزوین و زواره.

مینا سلیمی، محمد شریف‌زاده، اسماعیل نبی اردلان، (۲۰۲۰)،پدیدارشناسی مکانهای مقدس باتکیه برمعماری ایرانی-اسلامی(نمونه موردی: مسجدتاریخی شیخ لطف الله اصفهان).

الهام زمانی، سید بهشید حسینی، حسین ذبیحی، (۲۰۲۱)، اقتصاد و معماری: تأثیر اوضاع اقتصادی ایران دوره قاجار بر الگوهای معماری و شهرسازی.

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]

فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی(دوره جدید)

شماره۴۷،
دوره هفدهم،
سال چهارم،
بهار ۱۴۰۴،
صص ۱-۱۵

The Impact of Architecture on the Formation and Preservation of Cultural Identity in Iranian Societies (Case Study: Isfahan Province)

Daniyal Gheysari Firouz[5], Nasim Pourbagheranvar[6], Elham Naghavi[7], Farshad Bozorgi[8]

Abstract

Architecture plays a fundamental role in the preservation and formation of cultural identity in societies, particularly in Iran. Isfahan Province, with its rich historical heritage and exquisite architectural works, serves as a prominent example of the impact of architecture on cultural identity. This study investigates how architecture influences the preservation and formation of cultural identity in this province. The primary aim of this research is to analyze and identify architectural elements that contribute to the preservation and formation of cultural identity in Isfahan Province. Furthermore, this study also explores the opportunities and challenges present in enhancing and preserving this cultural identity. Using a descriptive-analytical method based on field and library data, the research analyzes the impact of historical buildings, mosques, and public spaces on the cultural identity of the city. Case studies were selected to allow for a more comprehensive analysis of the architectural impacts on cultural identity. The data analysis indicates that the architectural elements of Isfahan, including tile decorations, brickwork, and the design of public spaces, have played a crucial role in shaping the rich cultural identity of this city. However, challenges such as the influence of new architectural styles and the effects of globalization may lead to an identity crisis; therefore, protecting this rich architectural heritage for future generations is essential.

Keywords: Architectural Elements, Cultural Preservation, Public Space Design, Isfahan Province, Cultural Identity, Architecture

[5] Instructor, Department of Architecture, Marlik Higher Education Institute (Nowshahr) (Corresponding Author)
[6] Master's Degree in Architecture
[7] Instructor, Department of Architecture, Marlik Higher Education Institute (Nowshahr) and Islamic Azad University, Chalous Branch
[8] Assistant Professor, Department of Management, Firuzkuh Branch, Islamic Azad University, Firuzkuh, Iran

[Downloaded from jnrihs.ir on 2026-11-23]